Dikshaurjit International Interdisciplinary Online Research Journal, Latur

Dikshaurjit International Interdisciplinary Research Journal, Maharashtra Latur

www.diirjournal.com

diirjournal@gmail.com

VOLUME -1 ISSUE -V June 2026

Chief Editor -Mr. Balasaheb C Singekar

Co Chief Editor -Dr. Shaikh Aref

Address
Khadgaon Rd, Sambhaji Nagar,
NearSmt. Sushiladevi Deshmukh
Senior College, Latur,
Maharashtra 413512, India.

9890408998, 8329
Email ID : diirjournal@gr
Website : https://www.diirjourn

Dikshaurjit International Interdisciplinary Online Research Journal, Latur (DIIRJL)

-BOARD-

Dikshaurjit International Interdisciplinary Online Research Journal, Latur

Home | About Us | Special Issue | Issue | Guidelines | Board | Downloads | Membership Application | Rejected Paper

Contact Us

Chief Editor

Chief Editor
Mr. Kamble Balu Chandrakant

Chief Editor
Mr. Kamble Balu Chandrakant
Ass.teacher,
Shri Shivaji High School,latur

diirjournal@gmail.com

Dikshaurjit International Interdisciplinary Online Research Journal, Latur

Home | About Us | Special Issue | Issue | Guidelines | Board | Downloads | Membership Application | Rejected Paper |

Contact Us

Co Chief Editor

Dr. Shaikh Aref
Assistant Professor (English)
G. K. Joshi (Night) Commerce College, Latur

CO/ Chief Editor
Dr. Shaikh Aref
Assistant Professor (English)
G. K. Joshi (Night) Commerce College,
Latur

Dikshaurjit International Interdisciplinary Online Research Journal, Latur (DIIRJL)

-Editorial BOARD-

Name: Dr. Aref P. Shaikh

Assisstant Professor | Ph.D., M.A. [English], B.Ed.

Contact: +91 989-036-1418

E-mail: shaikhrf04@gmail.com

Weblink : https://gkjoshinightcollegelatur.org/staff-profile/

Name: Dr. Sujata N. Chavan

I/C Principal | Ph.D., M.com, M.A. [Eco.], D.S.M.

Contact: +91 983-441-1035

E-mail: principalgkj@gmail.com

Weblink : https://gkjoshinightcollegelatur.org/staff-profile/

Name: DR. UJWALA BALID

Principal – Azad Senior collge, Ausa

Contact: +917350849222

E-mail: balidujwala@gmail.com

Weblink : https://www.azadbedcollegeausa.com/faculty/

-Editorial BOARD-

Name: Dr. Faruk Tamboli

Assistant Professor

Dept Of Marathi

Sharadchandra Mahavidyalaya Shiradhon Maharashtra

Contact: 9730881400 / 7385491400.

E-mail: farukt371@gmail.com.

Weblink : https://www.shms.ac.in/faculty-details/

Name: Dr. Pramod Gyandev Shinde

Associate Professor, Political Science

Dayanand College of Law, Latur

E-mail: pgshinde26@gmail.com

Contact: +91 98232 89780

Weblink : https://dayanandlaw.org/faculty/

-Editorial BOARD-

Associate Professor Dr. Sanya Kenaphoom

Academic Position: Associate Professor (Public Administration)

Executive Position

1.` ` Director of Research and Development Institute, Rajabhat Mahasarakham University, Thailand

2.` ` Director of Public Administration Program, Faculty of Political Science and Public Administration, Rajabhat Mahasarakham University, Thailand

Organization: Faculty of Political Science and Public Administration, Rajabhat Mahasarakham University, Thailand 44000, E-mail: zumsa_17@hotmail.com

Weblink https://rmu-th.academia.edu/AssociateProfessorDrSanyaKenaphoom/CurriculumVitae

John W. Creswell, PhD
PhD 1974 University of Iowa
College leadership and Sociology
MA 1972 University of Iowa
Student Affairs and Counseling
BA 1967 Muskingum College
History and Political Science
Weblink : https://www.johnwcreswell.com/bio

Dikshaurjit International Interdisciplinary Online Research Journal, Latur (DIIRJL)

- REGIONAL BOARD-

Dr. Rajesh Keshavrao Yadav

Principal

Dyanjyoti College Bachelor Of Education,soigaon Ta-Soigaon

Dist-chhatrapati Sambhaji Nagar. Maharashtra.

Dr. Shaikh Aref

Assistant Professor (English)

G.k. Joshi (Night) Commerce College, Latur

Dr. Balid Ujwala Shimon

Principal

Hindustani Education Society's

Azad Senior College, Ausa

Dr. A.K. Shaikh

Principal

Signet Public School Mumbai

Shri. Sachin Bhagwat Surwase

Assistant Professor

Azad Senior College, Aus

INDEX

Sr. No.	Author Name	Research Paper / Article Name	Page No
01	श्रीमती विजया गायकवाड	अभिनव अध्यापक महाविद्यालय,पुणे	08-09
02	सौ जयश्री चरक	आधुनिक शिक्षणात महात्मा गांधींचे विचार : एक चिकित्सक अभ्यास	10-11
03	श्रीमती जयश्री वाघचौरे	तुलसीदास के दोहों का आधुनिक जीवन में प्रभाव : एक शोधात्मक अध्ययन	12-13
04	श्री. विजय चव्हाण	संत तुकारामांच्या अभंगवाणीचा पाया आणि शिक्षण : एक सखोल अभ्यास	14-16
05	प्रा. विनायक गव्हाणे	विज्ञानाचा शोध आणि विज्ञानवादी दृष्टिकोन : एक सखोल अभ्यास	17-19
06	प्रा. महेश पुरी	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे अर्थशास्त्र व आधुनिक अर्थशास्त्र : एक तुलनात्मक अभ्यास	20-23

Dikshaurjit International Interdisciplinary Research Journal, Maharashtra Latur
www.diirjournal.com
diirjournal@gmail.com

Dikshaurjit International Interdisciplinary Online Research Journal, Latur (DIIRJL)

Add.:Khadgaon Rd,Sambhaji Nagar,Near Smt.SushiladeviDeshmukh Senior College, LaturLatur, Maharashtra 413512, India.
Phone:9890408998, 8329647660Email ID: diirjournal@gmail.comWebsite:https://www.diirjournal.com

श्रीमती विजया गायकवाड
अभिनव अध्यापक महाविद्यालय,पुणे

ऊसतोड कामगारांच्या शिक्षणाच्या समस्येचा चिकित्सक अभ्यास

सारांश

भारतामध्ये ऊसतोड उद्योग हा ग्रामीण अर्थव्यवस्थेचा महत्त्वाचा भाग आहे. महाराष्ट्रातील अनेक कुटुंबे ऊसतोडीच्या हंगामी कामावर अवलंबून आहेत. ऊसतोड कामगारांचे स्थलांतर, आर्थिक दारिद्र्य, सामाजिक मागासलेपणा आणि शैक्षणिक सुविधांचा अभाव यांमुळे त्यांच्या मुलांच्या शिक्षणावर गंभीर परिणाम होतो. प्रस्तुत संशोधनात ऊसतोड कामगारांच्या मुलांच्या शिक्षणासमोरील समस्या, त्यामागील कारणे आणि त्यावरील उपाययोजनांचा चिकित्सक अभ्यास करण्यात आला आहे.

प्रमुख शब्द

ऊसतोड कामगार, शिक्षण, स्थलांतर, बालशिक्षण, शैक्षणिक समस्या, महाराष्ट्र.

प्रस्तावना

शिक्षण हा प्रत्येक बालकाचा मूलभूत हक्क आहे. तथापि, ऊसतोड कामगारांच्या मुलांना हा हक्क प्रत्यक्षात मिळताना अनेक अडचणींचा सामना करावा लागतो. ऊसतोड कामगार सहा ते आठ महिन्यांसाठी आपल्या कुटुंबासह स्थलांतर करतात. त्यामुळे मुलांचे शिक्षण खंडित होते, शाळेतून गळती वाढते आणि शैक्षणिक गुणवत्ता घसरते.

संशोधनाची उद्दिष्टे

ऊसतोड कामगारांच्या मुलांच्या शैक्षणिक स्थितीचा अभ्यास करणे.शिक्षणातील प्रमुख समस्यांची ओळख करणे.स्थलांतराचा शिक्षणावर होणारा परिणाम तपासणे.शैक्षणिक समस्यांवरील उपाय सुचविणे.

संशोधन पद्धती या अभ्यासासाठी वर्णनात्मक संशोधन पद्धतीचा वापर करण्यात आला आहे. प्राथमिक व दुय्यम माहितीच्या आधारे अभ्यास करण्यात आला आहे. मुलाखती, निरीक्षण आणि उपलब्ध साहित्याचा संदर्भ घेण्यात आला आहे.

ऊसतोड कामगारांच्या शिक्षणासंबंधी प्रमुख समस्या

१. स्थलांतरामुळे शिक्षणात खंड

ऊसतोड कामगारांचे कुटुंब दरवर्षी हंगामी स्थलांतर करते. त्यामुळे मुलांना नियमित शाळेत उपस्थित राहणे शक्य होत नाही.

२. शाळाबाह्य मुलांची संख्या

स्थलांतरामुळे अनेक मुले शाळाबाह्य होतात. काही मुले शिक्षण कायमचे सोडून कामात सहभागी होतात.

३. आर्थिक अडचणी

गरीबीमुळे शिक्षणासाठी आवश्यक साहित्य, गणवेश आणि इतर खर्च भागविणे कठीण जाते.

४. बालमजुरीची समस्या

काही ठिकाणी मुले पालकांसोबत ऊसतोडीच्या कामात मदत करतात. त्यामुळे शिक्षणाकडे दुर्लक्ष होते.

५. शैक्षणिक सुविधांचा अभाव

कामाच्या ठिकाणी शाळा, शिक्षक आणि शिक्षणासाठी आवश्यक सुविधा उपलब्ध नसतात.

६. मुलींच्या शिक्षणाकडे दुर्लक्ष

लहान वयात विवाह, घरगुती जबाबदा?या आणि सामाजिक बंधने यांमुळे मुलींच्या शिक्षणात अडथळे निर्माण होतात.

चिकित्सक विश्लेषण

ऊसतोड कामगारांच्या मुलांच्या शिक्षणातील समस्या केवळ आर्थिक नसून सामाजिक, सांस्कृतिक आणि प्रशासकीय घटकांशी संबंधित आहेत. शासनाने विविध योजना राबविल्या असल्या तरी त्यांची प्रभावी अंमलबजावणी होत नाही. स्थलांतरित मुलांसाठी विशेष शाळा, तात्पुरती शिक्षण केंद्रे आणि डिजिटल शिक्षण सुविधा यांची गरज आहे.

निष्कर्ष

ऊसतोड कामगारांच्या मुलांचे शिक्षण ही गंभीर सामाजिक समस्या आहे. स्थलांतर, गरीबी, बालमजुरी आणि शैक्षणिक सुविधांचा अभाव यांमुळे त्यांच्या शिक्षणावर विपरीत परिणाम होतो. शासन, स्वयंसेवी संस्था आणि समाज यांच्या संयुक्त प्रयत्नांद्वारे या समस्येवर प्रभावी उपाययोजना करणे आवश्यक आहे.

शिफारसी

स्थलांतरित मुलांसाठी हंगामी शाळा सुरु कराव्यात.

मोफत शैक्षणिक साहित्य उपलब्ध करून द्यावे.

बालमजुरी रोखण्यासाठी कठोर उपाययोजना कराव्यात.

मुलींच्या शिक्षणासाठी विशेष प्रोत्साहन योजना राबवाव्यात.

ऊसतोड कामगारांच्या वस्त्यांमध्ये तात्पुरती शिक्षण केंद्रे सुरू करावीत.

संदर्भसूची

महाराष्ट्र शासन, शिक्षण विभागाचे अहवाल.

स्थलांतरित कामगारांवरील विविध संशोधन लेख.

ग्रामीण शिक्षण विषयक पुस्तके व संशोधन निबंध.

ऊसतोड कामगारांच्या सामाजिक-आर्थिक स्थितीवरील अभ्यास अहवाल.

Dikshaurjit International Interdisciplinary Online Research Journal, Latur (DIIRJL)

Add.:Khadgaon Rd,Sambhaji Nagar,Near Smt.SushiladeviDeshmukh Senior College, LaturLatur, Maharashtra 413512, India.

Phone:9890408998, 8329647660Email ID: diirjournal@gmail.comWebsite:https://www.diirjournal.com

सौ जयश्री चरक

रयत शिक्षण संस्था,सातारा

आधुनिक शिक्षणात महात्मा गांधींचे विचार : एक चिकित्सक अभ्यास

सारांश

शिक्षण हे व्यक्ती, समाज आणि राष्ट्राच्या विकासाचे प्रभावी साधन आहे. महात्मा गांधी यांनी शिक्षणाला केवळ साक्षरतेचे माध्यम न मानता व्यक्तिमत्त्व विकास, नैतिक मूल्ये, स्वावलंबन आणि समाजसेवा यांचे साधन मानले. त्यांनी मांडलेली 'नाई तालीम' किंवा 'मूलोद्योगी शिक्षण' ही संकल्पना आजच्या आधुनिक शिक्षण व्यवस्थेतही महत्त्वाची ठरते. प्रस्तुत संशोधन लेखात महात्मा गांधी यांच्या शैक्षणिक विचारांचा अभ्यास करून त्यांची आधुनिक शिक्षणातील उपयुक्तता आणि मर्यादा यांचे चिकित्सक विश्लेषण करण्यात आले आहे.

प्रस्तावना

भारतीय शिक्षण क्षेत्रात महात्मा गांधी यांचे योगदान महत्त्वपूर्ण आहे. त्यांनी शिक्षणाला जीवनाशी जोडले पाहिजे, असे प्रतिपादन केले. शिक्षणामुळे व्यक्ती आत्मनिर्भर, नैतिकदृष्ट्या सक्षम आणि समाजाभिमुख बनली पाहिजे, अशी त्यांची अपेक्षा होती. आजच्या तंत्रज्ञानप्रधान आणि स्पर्धात्मक युगात गांधीजींच्या शिक्षणविषयक विचारांचे महत्त्व अधिक वाढले आहे.

संशोधनाची उद्दिष्टे

महात्मा गांधी यांच्या शैक्षणिक विचारांचा अभ्यास करणे.गांधीजींच्या नाई तालीम संकल्पनेचे विश्लेषण करणे.आधुनिक शिक्षणात गांधीवादी विचारांची उपयुक्तता तपासणे.गांधीवादी शिक्षणाच्या मर्यादा आणि आव्हाने समजून घेणे.

संशोधन पद्धती

या संशोधनासाठी ऐतिहासिक व वर्णनात्मक संशोधन पद्धतीचा वापर करण्यात आला आहे. गांधीजींची पुस्तके, लेख, संशोधन निबंध आणि संबंधित साहित्याचा अभ्यास करून माहिती संकलित करण्यात आली आहे.

महात्मा गांधींचे शैक्षणिक विचार

१. नाई तालीम

गांधीजींनी १९३७ मध्ये नाई तालीमची संकल्पना मांडली. या शिक्षण पद्धतीत हस्तकला, श्रम, उत्पादन आणि शिक्षण यांचा समन्वय साधण्यात आला आहे.

२. स्वावलंबी शिक्षण

शिक्षणामुळे विद्यार्थी स्वतःच्या पायावर उभा राहण्यास सक्षम झाला पाहिजे. कौशल्याधारित शिक्षणावर गांधीजींनी भर दिला.

३. मूल्याधिष्ठित शिक्षण

सत्य, अहिंसा, प्रेम, सहकार्य, प्रामाणिकपणा आणि मानवता या मूल्यांचा विकास शिक्षणाद्वारे व्हावा, असे गांधीजी मानत.

४. मातृभाषेतील शिक्षण

प्राथमिक शिक्षण मातृभाषेतून दिल्यास विद्यार्थ्यांचा बौद्धिक विकास अधिक प्रभावी होतो, असे त्यांचे मत होते.

५. श्रमप्रतिष्ठा

शारीरिक श्रमाला प्रतिष्ठा प्राप्त करून देणे हे गांधीजींच्या शिक्षण तत्त्वज्ञानाचे महत्त्वाचे वैशिष्ट्य होते.

आधुनिक शिक्षणातील गांधीवादी विचारांची उपयुक्तता

१. कौशल्याधारित शिक्षण

आजच्या राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरणात (ग़्क्ष्) कौशल्य विकासावर भर दिला जात आहे. हे गांधीजींच्या स्वावलंबी शिक्षणाशी सुसंगत आहे.

२. मूल्यशिक्षणाची गरज

वाढती स्पर्धा, तणाव आणि सामाजिक समस्या यामुळे नैतिक मूल्यांचे शिक्षण आवश्यक बनले आहे.

३. अनुभवाधारित शिक्षण

करून शिकणे (ख्इठ्ठद्धदत्दढ़ डन्र क़्दृत्दढ़) ही आधुनिक शिक्षणातील महत्त्वाची संकल्पना गांधीवादी शिक्षणाशी संबंधित आहे.

४. शाश्वत विकास

पर्यावरण संरक्षण, साधेपणा आणि स्थानिक संसाधनांचा वापर यांवर गांधीजींनी दिलेला भर आजच्या शाश्वत विकास संकल्पनेशी सुसंगत आहे.

चिकित्सक विश्लेषण

गांधीजींचे शैक्षणिक विचार आजही प्रेरणादायी आहेत. तथापि, आधुनिक तंत्रज्ञान, जागतिकीकरण आणि डिजिटल शिक्षणाच्या युगात त्यांच्या काही संकल्पनांमध्ये आवश्यक बदल करणे गरजेचे आहे. केवळ हस्तकलेवर आधारित शिक्षण आजच्या रोजगार बाजाराच्या सर्व गरजा पूर्ण करु शकत नाही. परंतु मूल्यशिक्षण, कौशल्य विकास आणि अनुभवाधारित शिक्षण या बाबतीत गांधीवादी विचार अत्यंत उपयुक्त ठरतात.

निष्कर्ष

महात्मा गांधी यांचे शिक्षण तत्त्वज्ञान आजच्या शिक्षण व्यवस्थेसाठी मार्गदर्शक ठरू शकते. स्वावलंबन, मूल्यशिक्षण, श्रमप्रतिष्ठा आणि अनुभवाधारित शिक्षण या संकल्पना आधुनिक शिक्षण अधिक परिणामकारक बनवू शकतात. त्यामुळे गांधीवादी विचारांचा आधुनिक शिक्षणात समन्वय साधणे आवश्यक आहे.

शिफारसी

शालेय स्तरावर मूल्यशिक्षणाला अधिक महत्त्व द्यावे. कौशल्याधारित आणि रोजगाराभिमुख अभ्यासक्रम विकसित करावेत.

मातृभाषेतील शिक्षणाला प्रोत्साहन द्यावे.

विद्यार्थ्यांमध्ये श्रमप्रतिष्ठेची भावना विकसित करावी.

गांधीवादी विचार आणि आधुनिक तंत्रज्ञान यांचा समन्वय साधावा.

संदर्भसूची

१.शैक्षणिक लेखन.

गांधीवादी शिक्षणावरील विविध संशोधन निबंध.

भारतीय शिक्षण व मूल्यशिक्षण विषयक संदर्भग्रंथ.

Dikshaurjit International Interdisciplinary Online Research Journal, Latur (DIIRJL)

Add.:Khadgaon Rd,Sambhaji Nagar,Near Smt.SushiladeviDeshmukh Senior College, LaturLatur, Maharashtra 413512, India.
Phone:9890408998, 8329647660Email ID: diirjournal@gmail.comWebsite:https://www.diirjournal.com

श्रीमती जयश्री वाघचौरे
जी.प.प्रशाला, वाघदरी अंबाजोगाई

तुलसीदास के दोहों का आधुनिक जीवन में प्रभाव : एक शोधात्मक अध्ययन

सारांश

हिंदी साहित्य के महान कवि एवं संत तुलसीदास ने अपने दोहों के माध्यम से मानव जीवन के नैतिक, सामाजिक, धार्मिक एवं व्यावहारिक पक्षों का अत्यंत सरल एवं प्रभावशाली वर्णन किया है। उनके दोहे केवल भक्ति भावना तक सीमित नहीं हैं, बल्कि वे जीवन को सही दिशा प्रदान करने वाले प्रेरणास्रोत भी हैं। वर्तमान समय में भौतिकवाद, प्रतिस्पर्धा और नैतिक मूल्यों के ह्रास के बीच तुलसीदास के दोहे मानव जीवन को सकारात्मक दृष्टिकोण प्रदान करते हैं। इस शोध-पत्र में तुलसीदास के दोहों की आधुनिक जीवन में प्रासंगिकता एवं प्रभाव का अध्ययन किया गया है।

प्रस्तावना-

भारतीय भक्ति साहित्य में तुलसीदास का महत्वपूर्ण स्थान है। उनकी रचनाएँ जनसामान्य के जीवन से जुड़ी हुई हैं। उनके दोहे सरल भाषा में गहन जीवन-दर्शन प्रस्तुत करते हैं। आज के आधुनिक युग में भी उनके विचार उतने ही प्रासंगिक हैं जितने उनके समय में थे। उनके दोहों में नैतिकता, कर्तव्य, सदाचार, परोपकार और मानवीय मूल्यों का संदेश मिलता है।

शोध के उद्देश्य

तुलसीदास के प्रमुख दोहों का अध्ययन करना।
दोहों में निहित नैतिक एवं सामाजिक मूल्यों का विश्लेषण करना।
आधुनिक जीवन में तुलसीदास के दोहों की प्रासंगिकता का मूल्यांकन करना।
युवा पीढ़ी पर तुलसीदास के विचारों के प्रभाव का अध्ययन करना।

शोध पद्धति

यह अध्ययन वर्णनात्मक एवं विश्लेषणात्मक शोध पद्धति पर आधारित है। शोध हेतु तुलसीदास की रचनाओं, साहित्यिक पुस्तकों, शोध-पत्रों एवं संदर्भ ग्रंथों का अध्ययन किया गया है।

तुलसीदास के प्रमुख दोहे एवं उनका महत्व

१. परोपकार का संदेश

परहित सरिस धरम नहि भाई।
पर पीड़ा सम नहि अधमाई?

इस दोहे में दूसरों की भलाई को सर्वोच्च धर्म बताया गया है। आधुनिक समाज में सामाजिक सहयोग एवं मानवता की भावना को विकसित करने में यह दोहा अत्यंत महत्वपूर्ण है।

२. सत्संग का महत्व

बिनु सत्संग विवेक न होई।
राम कृपा बिनु सुलभ न सोई?

यह दोहा अच्छे लोगों की संगति के महत्व को दर्शाता है। आज के समय में सकारात्मक वातावरण और अच्छे मार्गदर्शन की आवश्यकता पहले से अधिक है।

३. धैर्य एवं विश्वास

धीरज, धरम, मित्र अरु नारी।
आपद काल परखिए चारी?

यह दोहा संकट के समय धैर्य, धर्म, मित्र और परिवार की वास्तविक परीक्षा होने का संदेश देता है। आधुनिक जीवन की चुनौतियों में यह शिक्षा अत्यंत उपयोगी है।

आधुनिक जीवन में तुलसीदास के दोहों का प्रभाव

१. नैतिक मूल्यों का विकास

तुलसीदास के दोहे सत्य, ईमानदारी, परोपकार और कर्तव्यनिष्ठा जैसे मूल्यों को प्रोत्साहित करते हैं।

२. मानसिक शांति एवं सकारात्मकता

आज के तनावपूर्ण जीवन में उनके दोहे मानसिक संतुलन एवं सकारात्मक सोच विकसित करने में सहायक हैं।

३. सामाजिक समरसता

उनके दोहे प्रेम, सहयोग और भाईचारे की भावना को बढ़ावा देते हैं, जिससे समाज में एकता और सद्भाव स्थापित होता है।

४. युवा पीढ़ी के लिए प्रेरणा

तुलसीदास के विचार युवाओं को अनुशासन, नैतिकता और जिम्मेदारी का पाठ पढ़ाते हैं।

५. पारिवारिक जीवन में महत्व

उनके दोहे पारिवारिक संबंधों को मजबूत बनाने तथा पारस्परिक सम्मान की भावना विकसित करने में सहायक हैं।

आलोचनात्मक विश्लेषण

यद्यपि तुलसीदास के दोहे मध्यकालीन परिस्थितियों में रचे गए थे, फिर भी उनमें निहित मानवीय मूल्य सार्वकालिक हैं। आधुनिक विज्ञान एवं तकनीकी युग में भी उनके दोहे जीवन प्रबंधन, नैतिक शिक्षा और सामाजिक सद्भाव के लिए उपयोगी सिद्ध होते हैं। कुछ विचारों की व्याख्या वर्तमान सामाजिक संदर्भों के अनुसार करने की आवश्यकता हो सकती है, किंतु उनके मूल संदेश आज भी प्रासंगिक हैं।

निष्कर्ष

तुलसीदास के दोहे केवल साहित्यिक धरोहर नहीं हैं, बल्कि जीवन को दिशा देने वाले अमूल्य सूत्र हैं। आधुनिक जीवन में बढ़ती नैतिक चुनौतियों, तनाव और सामाजिक विघटन के बीच उनके दोहे मानवता, सदाचार और सकारात्मक जीवन दृष्टि का मार्ग प्रशस्त करते हैं। इसलिए वर्तमान शिक्षा व्यवस्था और सामाजिक जीवन में तुलसीदास के दोहों का अध्ययन एवं प्रचार आवश्यक है।

सुझाव

विद्यालयों एवं महाविद्यालयों में तुलसीदास के दोहों का अध्ययन बढ़ाया जाए।
नैतिक शिक्षा के पाठ्यक्रम में उनके दोहों को शामिल किया जाए।
युवाओं को भारतीय सांस्कृतिक मूल्यों से जोड़ने के लिए उनके साहित्य का प्रचार किया जाए।
डिजिटल माध्यमों से तुलसीदास के विचारों का प्रसार किया जाए।

संदर्भ सूची

रामचरितमानस।
दोहावली।
हिंदी साहित्य का इतिहास।
भक्ति कालीन साहित्य पर आधारित शोध ग्रंथ।
भारतीय संस्कृति एवं नैतिक शिक्षा संबंधी संदर्भ पुस्तकें।

Dikshaurjit International Interdisciplinary Online Research Journal, Latur (DIIRJL)
Add.:Khadgaon Rd,Sambhaji Nagar,Near Smt.SushiladeviDeshmukh Senior College, LaturLatur, Maharashtra 413512, India.
Phone:9890408998, 8329647660Email ID: diirjournal@gmail.comWebsite:https://www.diirjournal.com

श्री. विजय चव्हाण
ए.डी. अध्यापक महाविद्यालय,संभाजीनगर

संत तुकारामांच्या अभंगवाणीचा पाया आणि शिक्षण : एक सखोल अभ्यास

सारांश

संत तुकाराम हे मराठी संतसाहित्यातील एक तेजस्वी व्यक्तिमत्त्व असून त्यांच्या अभंगवाणीने महाराष्ट्राच्या सामाजिक, सांस्कृतिक, धार्मिक आणि शैक्षणिक जीवनावर दूरगामी परिणाम घडवून आणला. त्यांनी आपल्या अभंगांद्वारे समाजातील अंधश्रद्धा, जातिभेद, कर्मकांड, अन्याय आणि विषमता यांना विरोध केला. त्यांच्या विचारांचा केंद्रबिंदू भक्ती, समता, मानवता आणि नैतिकता हा होता. तुकारामांच्या अभंगांमध्ये शिक्षणाचा व्यापक अर्थ आढळतो. त्यांनी शिक्षणाला केवळ साक्षरतेचे साधन न मानता व्यक्तिमत्त्व विकास, आत्मज्ञान, समाजजागृती आणि मूल्यसंवर्धनाचे माध्यम मानले. प्रस्तुत संशोधनात्मक अभ्यासात तुकारामांच्या अभंगवाणीचा वैचारिक पाया, त्यातील शैक्षणिक तत्त्वे आणि आधुनिक शिक्षणव्यवस्थेतील त्यांचे महत्त्व यांचा सखोल विचार करण्यात आला आहे.

प्रस्तावना

महाराष्ट्रातील संतपरंपरा ही भारतीय सांस्कृतिक इतिहासातील एक महत्त्वपूर्ण परंपरा आहे. या परंपरेने समाजातील सर्व स्तरांपर्यंत आध्यात्मिक आणि सामाजिक विचार पोहोचविण्याचे कार्य केले. संत ज्ञानेश्वर, नामदेव, एकनाथ आणि तुकाराम या संतांनी मराठी भाषेतून लोकजागृती घडवून आणली.

सतराव्या शतकातील महाराष्ट्रात सामाजिक विषमता, अज्ञान, अंधश्रद्धा आणि धार्मिक कर्मकांडांचे प्राबल्य होते. अशा काळात संत तुकारामांनी अभंगांच्या माध्यमातून समाजाला नवी दिशा दिली. त्यांच्या रचनांमध्ये मानवी जीवनाचे वास्तव, समाजातील समस्या आणि आध्यात्मिक मूल्ये यांचा सुंदर समन्वय आढळतो.

तुकारामांचे साहित्य हे लोकशिक्षणाचे प्रभावी माध्यम मानले जाते. त्यांनी सर्वसामान्य जनतेला समजेल अशा सोप्या मराठी भाषेत विचार मांडले. त्यामुळे त्यांच्या अभंगवाणीला शैक्षणिक दृष्टिकोनातून विशेष महत्त्व प्राप्त झाले आहे.

संशोधनाची उद्दिष्टे

संत तुकारामांच्या अभंगवाणीचा पाया समजून घेणे. अभंगांतील शैक्षणिक विचारांचा अभ्यास करणे. तुकारामांच्या मूल्यशिक्षणाच्या संकल्पनेचे विश्लेषण करणे.आधुनिक शिक्षणव्यवस्थेत तुकारामांच्या विचारांचे महत्त्व स्पष्ट करणे.

संशोधनाची गरज

आजच्या शिक्षणात ज्ञानार्जनाला महत्त्व दिले जात असले तरी नैतिक मूल्यांचा अभाव जाणवतो. अशा परिस्थितीत तुकारामांचे विचार विद्यार्थ्यांच्या सर्वांगीण विकासासाठी मार्गदर्शक ठरू शकतात.

तुकारामांच्या अभंगवाणीचा पाया

भागवत धर्म

तुकारामांच्या अभंगांचा पाया भागवत धर्मात आढळतो. भागवत धर्माने भक्ती, प्रेम, समता आणि नैतिकतेचा पुरस्कार केला. तुकारामांनी या तत्त्वांना लोकभाषेतून व्यक्त केले.त्यांच्या मते ईश्वरप्राप्तीसाठी कर्मकांडांची आवश्यकता नाही. शुद्ध मन, नामस्मरण आणि प्रामाणिक जीवन हेच खरे साधन आहे.

वारकरी संप्रदाय

वारकरी संप्रदाय महाराष्ट्रातील लोकधर्म म्हणून ओळखला जातो. या संप्रदायात सर्व जातीधर्मांच्या लोकांना समान स्थान दिले जाते. तुकारामांनी या समतेच्या विचाराचा स्वीकार केला.त्यांच्या अभंगांमध्ये विठ्ठलभक्तीबरोबरच मानवसेवेलाही महत्त्व दिलेले आढळते.

वैयक्तिक अनुभव

तुकारामांचे विचार हे पुस्तकाधारित नसून अनुभवाधारित होते. त्यांनी जीवनातील दुःख, संघर्ष आणि आध्यात्मिक अनुभूती यांचे प्रांजळ चित्रण केले.त्यामुळे त्यांचे साहित्य अधिक वास्तववादी आणि प्रभावी बनले.

समाजसुधारणेची प्रेरणा

तुकारामांनी समाजातील अन्याय, ढोंगीपणा आणि अंधश्रद्धा यांवर कठोर टीका केली. त्यांनी लोकांना विवेकशील विचार करण्याचे आवाहन केले.

संत तुकाराम - जीवन आणि कार्य

यांचा जन्म इ.स. 1608 च्या सुमारास देहू येथे झाला. त्यांचे वडील बोल्होबा आणि आई कनकाई हे धार्मिक वृत्तीचे होते. त्यांचे कुटुंब वारकरी परंपरेशी संबंधित होते. बालपणापासूनच त्यांना धार्मिक वातावरण लाभले. तरुण वयातच त्यांच्यावर अनेक संकटे कोसळली. दुष्काळ, आर्थिक संकटे, कौटुंबिक दुःख आणि सामाजिक संघर्ष यांमुळे त्यांचे जीवन अधिक चिंतनशील बनले. या अनुभवांतून त्यांनी जीवनाचे सखोल आकलन प्राप्त केले. त्यांच्या अभंगांमध्ये या अनुभवांचे प्रतिबिंब स्पष्टपणे दिसते. त्यांनी सुमारे पाच हजारांहून अधिक अभंग रचल्याचे मानले जाते.

: अभंगांतील शैक्षणिक विचार

- नैतिक शिक्षण

तुकारामांच्या अभंगांमध्ये सत्य, प्रामाणिकपणा, संयम, दया आणि क्षमा यांचा पुरस्कार करण्यात आला आहे.त्यांच्या मते शिक्षणाचे अंतिम ध्येय चांगला माणूस घडविणे हे आहे.

उदाहरण

जे का रंजले गांजले
त्यासी म्हणे जो आपुले

या अभंगातून समाजातील दुर्बल घटकांविषयी सहानुभूती आणि मानवतेचे शिक्षण दिले जाते.

- आत्मज्ञानाचे शिक्षण

तुकारामांनी आत्मपरीक्षणाला विशेष महत्त्व दिले. माणसाने स्वतःच्या चुका ओळखून आत्मसुधारणा करावी, असे त्यांनी सांगितले.

त्यांच्या मते बाह्य ज्ञानापेक्षा आत्मज्ञान श्रेष्ठ आहे.

- सामाजिक शिक्षण

सामाजिक समता हा तुकारामांच्या विचारांचा गाभा आहे. त्यांनी जातिभेदाला विरोध केला.

त्यांच्या अभंगांमधून सर्व मानव समान असल्याचा संदेश दिला जातो.

- लोकशिक्षण

तुकारामांनी संस्कृतऐवजी मराठी भाषेचा वापर केला. त्यामुळे सामान्य लोकांपर्यंत ज्ञान सहज पोहोचले. लोकभाषेतील शिक्षण ही त्यांची मोठी देणगी मानली जाते.

- आध्यात्मिक शिक्षण

त्यांच्या शिक्षणाचा केंद्रबिंदू भक्ती होता. मात्र ही भक्ती अंधश्रद्धेवर आधारित नव्हती.

ती नैतिक जीवन, सदाचार आणि आत्मशुद्धीशी संबंधित होती.ती नैतिक जीवन, सदाचार आणि आत्मशुद्धीशी संबंधित होती.

www.diirjournal.com diirjournal@gmail.com

अभंगांतील मूल्यशिक्षण

-समता

सर्व माणसे ईश्वराची लेकरे आहेत. त्यामुळे उच्च-नीच असा भेद असू नये.

-बंधुभाव

समाजातील प्रत्येक व्यक्तीने परस्पर सहकार्याने जीवन जगावे.

-दया आणि करुणा

दुस?यांच्या दुःखात सहभागी होणे हीच खरी मानवता आहे.

-श्रमप्रतिष्ठा

प्रामाणिक श्रमाला त्यांनी सर्वोच्च स्थान दिले.

-सत्यनिष्ठा

सत्य हेच जीवनाचे मूलभूत मूल्य असल्याचे त्यांनी प्रतिपादन केले.

तुकारामांच्या अभंगांचे शैक्षणिक महत्त्व

व्यक्तिमत्त्व विकासासाठी उपयुक्त.

नैतिक मूल्यांचे संवर्धन.

सामाजिक समतेची जाणीव निर्माण करणारे.

विद्यार्थ्यांमध्ये मानवतावादी दृष्टिकोन विकसित करणारे.

आध्यात्मिक आणि मानसिक संतुलन साधण्यास मदत करणारे.

: आधुनिक शिक्षणातील उपयुक्तता

आजच्या काळात शिक्षण हे केवळ रोजगाराभिमुख बनत चालले आहे. नैतिक मूल्यांची जपणूक कमी होत आहे.

तुकारामांचे विचार पुढील बाबींमध्ये उपयुक्त ठरतात:

मूल्याधारित शिक्षण

सामाजिक संवेदनशीलता

पर्यावरणप्रेम

लोकशाही मूल्ये

मानवाधिकार जागृती

राष्ट्रीय एकात्मता

नवीन शैक्षणिक धोरणात व्यक्तिमत्त्व विकास आणि मूल्यशिक्षणाला महत्त्व दिले गेले आहे. तुकारामांचे विचार या उद्दिष्टांना पूरक आहेत.

निष्कर्ष

संत तुकारामांच्या अभंगवाणीचा पाया भागवत धर्म, वारकरी परंपरा, वैयक्तिक अनुभव आणि सामाजिक वास्तव यांवर आधारित आहे. त्यांच्या अभंगांमध्ये शिक्षणाची व्यापक संकल्पना आढळते. त्यांनी शिक्षणाला नैतिकता, आत्मज्ञान, समता, मानवता आणि समाजसेवा यांच्याशी जोडले.

त्यांच्या अभंगांनी तत्कालीन समाजाला दिशा दिली आणि आजही ते समाजपरिवर्तनाचे प्रभावी साधन आहेत. आधुनिक शिक्षणव्यवस्थेत मूल्यशिक्षणाची गरज वाढत असताना तुकारामांचे विचार अधिक महत्त्वाचे ठरतात. त्यामुळे त्यांची अभंगवाणी ही केवळ साहित्यिक वारसा नसून लोकशिक्षणाची अमूल्य परंपरा आहे.

संदर्भसूची

तुकाराम गाथा.

संत साहित्य आणि समाजप्रबोधन.

महाराष्ट्रातील भक्ती चळवळ.

वारकरी संप्रदाय : इतिहास आणि तत्त्वज्ञान.

मराठी वाङ्मयाचा इतिहास.

संत तुकाराम : जीवन आणि कार्य.

आधुनिक मूल्यशिक्षण आणि संत साहित्य.

भक्ती साहित्याचा सामाजिक अभ्यास.

संत परंपरा आणि लोकशिक्षण.

मराठी संतकाव्याचा इतिहास.

VOLUME- 1 ISSU -V 16 June 2026

Dikshaurjit International Interdisciplinary Online Research Journal, Latur (DIIRJL)

Add.:Khadgaon Rd,Sambhaji Nagar,Near Smt.SushiladeviDeshmukh Senior College, LaturLatur, Maharashtra 413512, India. Phone:9890408998, 8329647660Email ID: diirjournal@gmail.comWebsite:https://www.diirjournal.com

प्रा. विनायक गव्हाणे
अदित्यअध्यापक महाविद्यालय,बीड

विज्ञानाचा शोध आणि विज्ञानवादी दृष्टिकोन : एक सखोल अभ्यास

सारांश

मानवी सभ्यतेच्या विकासामध्ये विज्ञानाचे योगदान अत्यंत महत्त्वपूर्ण आहे. विज्ञानाने मानवाला निसर्गातील विविध घटनांचे ज्ञान प्राप्त करून दिले तसेच जीवन अधिक सुलभ, सुरक्षित आणि समृद्ध बनविले. विज्ञानाचा शोध हा जिज्ञासा, निरीक्षण, प्रयोग आणि तर्कशुद्ध विचार यांवर आधारित आहे. विज्ञानवादी दृष्टिकोन हा वैज्ञानिक पद्धतीने विचार करण्याचा दृष्टिकोन असून तो अंधश्रद्धा, रूढी आणि अवैज्ञानिक समजुतींना आव्हान देतो. प्रस्तुत संशोधनात्मक लेखात विज्ञानाचा इतिहास, विज्ञानाच्या शोधाची प्रक्रिया, विज्ञानवादी दृष्टिकोनाची संकल्पना, त्याची वैशिष्ट्ये, समाजातील महत्त्व आणि आधुनिक काळातील उपयुक्तता यांचा सविस्तर अभ्यास करण्यात आला आहे.

-प्रस्तावना

मानव हा स्वभावतः जिज्ञासू आहे. प्राचीन काळापासून मानवाला निसर्गातील विविध घटनांबद्दल कुतूहल वाटत आले आहे. सूर्य उगवणे-मावळणे, पाऊस पडणे, वीज चमकणे, ऋतू बदलणे यांसारख्या घटनांचे कारण जाणून घेण्याच्या प्रयत्नांतून विज्ञानाचा जन्म झाला.

पूर्वी अनेक नैसर्गिक घटनांना दैवी शक्तींचे स्वरूप मानले जात असे. परंतु निरीक्षण, अनुभव आणि प्रयोग यांच्या आधारे मानवाने त्या घटनांचे खरे स्वरूप समजून घेतले. अशा प्रकारे विज्ञानाची निर्मिती झाली.आज विज्ञान हे केवळ ज्ञानाचे क्षेत्र नसून जीवन जगण्याची पद्धत बनले आहे. विज्ञानवादी दृष्टिकोन व्यक्तीला वस्तुनिष्ठ, विवेकनिष्ठ आणि तर्कशुद्ध बनवतो.

- : विज्ञानाची संकल्पना

'विज्ञान' हा शब्द संस्कृतमधील 'वि' आणि 'ज्ञान' या शब्दांपासून तयार झाला आहे. याचा अर्थ विशेष ज्ञान असा होतो.

विज्ञान म्हणजे निरीक्षण, प्रयोग, परीक्षण आणि तर्क यांच्या साहाय्याने प्राप्त झालेले व्यवस्थित व सत्यापित ज्ञान होय.

विज्ञानाची काही प्रमुख वैशिष्ट्ये पुढीलप्रमाणे आहेत:

वस्तुनिष्ठता

सत्यापनयोग्यता

प्रयोगशीलता

तर्कशुद्धता

सार्वत्रिकता

पुनरावृत्तीक्षमता

विज्ञानाचा शोध - ऐतिहासिक पार्श्वभूमी

प्राचीन काळ

प्राचीन मानवाने अग्नीचा शोध लावला. हा मानव इतिहासातील सर्वात मोठा वैज्ञानिक शोध मानला जातो.त्यानंतर चाक, शेती, धातूंचा वापर आणि जलव्यवस्थापन यांसारख्या शोधांनी मानवी जीवनात क्रांती घडवून आणली.

प्राचीन भारतीय विज्ञान

भारतात गणित, खगोलशास्त्र, आयुर्वेद आणि धातुशास्त्र या क्षेत्रांत मोठी प्रगती झाली.

Aryabhata यांनी खगोलशास्त्रात महत्त्वपूर्ण संशोधन केले.
Charaka आणि Sushruta यांनी वैद्यकशास्त्रात मोठे योगदान दिले.
आधुनिक विज्ञानाचा विकास
पुनर्जागरण काळानंतर विज्ञानाला नवे स्वरूप प्राप्त झाले.
Galileo Galilei यांनी निरीक्षण आणि प्रयोग यांना महत्त्व दिले.
Isaac Newton यांनी गुरुत्वाकर्षणाचा सिद्धांत मांडला.
Albert Einstein यांनी सापेक्षतावादाचा सिद्धांत मांडून विज्ञानात नवे पर्व सुरू केले.
विज्ञानाच्या शोधाची प्रक्रिया
विज्ञानाचा शोध ही एक क्रमबद्ध प्रक्रिया आहे.
?. निरीक्षण
कोणत्याही घटनेचे बारकाईने निरीक्षण केले जाते.
उदा. वस्तू खाली का पडतात?
?. प्रश्ननिर्मिती
निरीक्षणातून प्रश्न निर्माण होतात.
गृहीतक (त्थ्द्रदृद्यण्ड्ढ्ढद्मत्द्म)
प्रश्नाचे संभाव्य उत्तर मांडले जाते.
. प्रयोग
गृहीतकाची सत्यता तपासण्यासाठी प्रयोग केले जातात.
निष्कर्ष
प्रयोगांच्या परिणामांवर आधारित निष्कर्ष काढले जातात.
सिद्धांत
वारंवार सत्य सिद्ध झालेल्या निष्कर्षांपासून सिद्धांत तयार होतो.

विज्ञानवादी दृष्टिकोन संकल्पना

विज्ञानवादी दृष्टिकोन म्हणजे कोणत्याही गोष्टीकडे तर्क, पुरावा, निरीक्षण आणि प्रयोग यांच्या आधारावर पाहण्याची वृत्ती होय.
भारतीय राज्यघटनेच्या कलम ??(अ)(ह) मध्ये प्रत्येक नागरिकाचे कर्तव्य म्हणून वैज्ञानिक दृष्टिकोन विकसित करण्याचा उल्लेख केला आहे.विज्ञानवादी दृष्टिकोन व्यक्तीला पुढील बाबी शिकवतो:
प्रश्न विचारणे
पुरावे शोधणे
सत्य पडताळणे
तर्कशुद्ध विचार करणे
अंधश्रद्धांना नकार देणे
प्रकरण ? : विज्ञानवादी दृष्टिकोनाची वैशिष्ट्ये
. जिज्ञासा
प्रत्येक गोष्टीमागील कारण जाणून घेण्याची इच्छा.
. चिकित्सक विचार
कोणतीही गोष्ट आंधळेपणाने स्वीकारली जात नाही.
वस्तुनिष्ठता
भावनांपेक्षा तथ्यांना महत्त्व दिले जाते.
. प्रयोगशीलता
नवीन कल्पना तपासल्या जातात.
. परिवर्तनशीलता
नवीन पुरावे मिळाल्यास जुने निष्कर्ष बदलण्याची तयारी ठेवली जाते.
विज्ञानवादी दृष्टिकोन आणि समाज
अंधश्रद्धा निर्मूलन
विज्ञानवादी दृष्टिकोन अंधश्रद्धा दूर करण्यास मदत करतो.
सामाजिक सुधारणा
जातिभेद, लिंगभेद आणि अन्यायकारक प्रथा यांविरुद्ध वैज्ञानिक विचार प्रेरणा देतो.
लोकशाही बळकटीकरण
तथ्यांवर आधारित निर्णय घेण्याची सवय विकसित होते
आरोग्यविषयक जागरूकता
लसीकरण, स्वच्छता आणि पोषण याबाबत जागरूकता निर्माण होते.
शिक्षण क्षेत्रातील विज्ञानवादी दृष्टिकोन

शक्षणाचे उद्दिष्ट केवळ माहिती देणे नसून विचारक्षम नागरिक घडविणे हे आहे.

विद्यार्थ्यांमध्ये पुढील गुण विकसित करणे आवश्यक आहे:

प्रश्न विचारण्याची सवय

निरीक्षण कौशल्य

समस्या सोडविण्याची क्षमता

संशोधन वृत्ती

नवोपक्रमशीलता

शाळांमध्ये प्रयोगशाळा, विज्ञान प्रदर्शन आणि प्रकल्पाधारित शिक्षण यांद्वारे विज्ञानवादी दृष्टिकोन विकसित करता येतो.

-: आधुनिक काळातील विज्ञानाचे महत्त्व

आज विज्ञान प्रत्येक क्षेत्रात महत्त्वाची भूमिका बजावत आहे.

आरोग्य

औषधे, लसी आणि आधुनिक उपचारपद्धती.

शेती

उच्च उत्पादनक्षम बियाणे, सिंचन आणि तंत्रज्ञान.

दळणवळण

मोबाईल, इंटरनेट आणि उपग्रह.

उद्योग

यंत्रसामग्री आणि स्वयंचलन.

अवकाश संशोधन

Indian Space Research Organisation सारख्या संस्थांनी अवकाश क्षेत्रात मोठी प्रगती केली आहे.

निष्कर्ष

विज्ञानाचा शोध हा मानवाच्या जिज्ञासेचा आणि ज्ञानलालसेचा परिणाम आहे. विज्ञानाने मानवजातीला निसर्गाचे रहस्य समजून घेण्यास मदत केली आणि जीवन अधिक प्रगत बनविले. विज्ञानवादी दृष्टिकोन हा आधुनिक समाजाच्या विकासासाठी अत्यावश्यक आहे. तो व्यक्तीला विवेकनिष्ठ, तर्कशुद्ध आणि जबाबदार नागरिक बनवतो.आजच्या माहिती-तंत्रज्ञानाच्या युगात विज्ञानवादी दृष्टिकोनाची गरज अधिक वाढली आहे. अंधश्रद्धा, अफवा आणि अवैज्ञानिक समजुतींपासून मुक्त समाज घडविण्यासाठी विज्ञान आणि वैज्ञानिक विचारसरणीचा प्रसार करणे आवश्यक आहे. त्यामुळे विज्ञानाचा शोध आणि विज्ञानवादी दृष्टिकोन हे मानवाच्या सर्वांगीण विकासाचे प्रभावी साधन ठरतात.

संदर्भसूची

विज्ञान आणि वैज्ञानिक पद्धती - महाराष्ट्र राज्य पाठ्यपुस्तक निर्मिती मंडळ.

वैज्ञानिक दृष्टिकोन आणि समाज - विविध संशोधन लेख.

भारतीय राज्यघटना, कलम ??(अ)(ह).

विज्ञानाचा इतिहास - आधुनिक विज्ञान अभ्यास.

भारतीय वैज्ञानिकांचे योगदान.

विज्ञान शिक्षण आणि संशोधन पद्धती.

विज्ञान प्रसार साहित्य.

आधुनिक विज्ञान आणि तंत्रज्ञान.

वैज्ञानिक विचारसरणी आणि समाजपरिवर्तन.

शिक्षणातील विज्ञानवादी दृष्टिकोन

VOLUME- 1 ISSU -V 16 June 2026

Dikshaurjit International Interdisciplinary Online Research Journal, Latur (DIIRJL)

Add.:Khadgaon Rd,Sambhaji Nagar,Near Smt.SushiladeviDeshmukh Senior College, LaturLatur, Maharashtra 413512, India.
Phone:9890408998, 8329647660Email ID: diirjournal@gmail.comWebsite:https://www.diirjournal.com

प्रा. महेश पुरी
शंकरराव चव्हाण वरिष्ठ महाविद्यालय,हादगाव

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे अर्थशास्त्र व आधुनिक अर्थशास्त्र : एक तुलनात्मक अभ्यास

सारांश

भारतीय राज्यघटनेचे शिल्पकार, समाजसुधारक आणि मानवतावादी विचारवंत म्हणून ओळखले जाणारे एण्थ्द्धड्डदृ ड्ढ्रुश्र्र त्र्ड्डड्ढड्डत्त्ध्द हे एक उच्च दर्जाचे अर्थशास्त्रज्ञ देखील होते. त्यांनी भारतातील आर्थिक समस्या, चलनव्यवस्था, शेती, औद्योगिकीकरण, कामगार कल्याण, सार्वजनिक वित्त आणि आर्थिक नियोजन यांवर सखोल संशोधन केले. त्यांच्या आर्थिक विचारांचा उद्देश सामाजिक न्याय, आर्थिक समता आणि वंचित घटकांचे सक्षमीकरण हा होता. आधुनिक अर्थशास्त्र जागतिकीकरण, मुक्त बाजारव्यवस्था, तंत्रज्ञान आणि शाश्वत विकासावर भर देते. प्रस्तुत संशोधनात्मक लेखात डॉ. आंबेडकरांच्या आर्थिक विचारांचा आणि आधुनिक अर्थशास्त्राच्या प्रमुख संकल्पनांचा तुलनात्मक अभ्यास करण्यात आला आहे.

- : प्रस्तावना

अर्थशास्त्र हे मानवी गरजा, संसाधनांचा वापर, उत्पादन, वितरण आणि उपभोग यांचा अभ्यास करणारे सामाजिक शास्त्र आहे. कोणत्याही राष्ट्राच्या विकासामध्ये आर्थिक धोरणांची महत्त्वपूर्ण भूमिका असते.डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर हे केवळ समाजसुधारक नव्हते तर एक प्रशिक्षित अर्थशास्त्रज्ञ होते. त्यांनी अमेरिकेतील क्दृथ्द्धश्र्डत्त् छदत्ध्ड्ढद्ध-ड्ढत्द्यन्र आणि ख्दृदड्डदृद च्ड़ण्दृदृथ् दृढ क्ड़दृददृथ्र्-त्ड़ड्ढ येथे अर्थशास्त्राचे उच्च शिक्षण घेतले. त्यांच्या आर्थिक विचारांमध्ये सामाजिक न्याय आणि आर्थिक विकास यांचा समन्वय दिसून येतो.

आधुनिक अर्थशास्त्र जागतिक अर्थव्यवस्था, मुक्त व्यापार, तंत्रज्ञान, डिजिटल अर्थव्यवस्था आणि शाश्वत विकास यांसारख्या संकल्पनांवर आधारित आहे. या दोन्ही विचारप्रवाहांचा तुलनात्मक अभ्यास करणे आवश्यक आहे.

संशोधनाची उद्दिष्टे

डॉ. आंबेडकरांच्या आर्थिक विचारांचा अभ्यास करणे.

आधुनिक अर्थशास्त्राच्या प्रमुख संकल्पना समजून घेणे.

दोन्ही विचारप्रवाहांची तुलना करणे.

आजच्या काळात आंबेडकरांच्या आर्थिक विचारांचे महत्त्व स्पष्ट करणे.

: डॉ. आंबेडकरांचे अर्थशास्त्रीय योगदान

डॉ. आंबेडकरांनी अर्थशास्त्र विषयात अनेक महत्त्वपूर्ण संशोधनग्रंथ लिहिले.

प्रमुख ग्रंथ

The Problem of the Rupee

Administration and Finance of the East India Company

The Evolution of Provincial Finance in British India

Small Holdings in India and Their Remedies

या ग्रंथांमध्ये त्यांनी भारताच्या आर्थिक समस्यांचे सखोल विश्लेषण केले आहे.

: डॉ. आंबेडकरांचे आर्थिक विचार

?. सामाजिक न्यायाधारित अर्थव्यवस्था

आंबेडकरांच्या मते आर्थिक विकासाचा लाभ समाजातील सर्व घटकांना मिळाला पाहिजे. आर्थिक प्रगती केवळ काही मोजक्या लोकांपुरती मर्यादित राहू नये.

त्यांच्या विचारांमध्ये आर्थिक लोकशाहीला विशेष महत्त्व आहे.

?. औद्योगिकीकरण

डॉ. आंबेडकरांनी भारताच्या आर्थिक विकासासाठी औद्योगिकीकरण आवश्यक असल्याचे प्रतिपादन केले.

त्यांच्या मते:

शेतीवरील लोकसंख्येचा भार कमी होईल.

रोजगारनिर्मिती वाढेल.

उत्पादन क्षमता वाढेल.

गरिबी कमी होईल.

?. शेतीविषयक विचार

भारतातील लहान जमीनधारणा ही मोठी समस्या असल्याचे त्यांनी नमूद केले.

त्यांनी पुढील उपाय सुचवले:

सामूहिक शेती

यांत्रिकीकरण

सिंचन सुविधा

कृषी सुधारणा

?. चलनव्यवस्था

"The Problem of the Rupee" या ग्रंथात त्यांनी भारतीय चलनव्यवस्थेचा सखोल अभ्यास केला.

चलनातील स्थैर्य आणि किंमत नियंत्रणासाठी प्रभावी आर्थिक धोरणांची आवश्यकता त्यांनी मांडली.

?. कामगार कल्याण

कामगारमंत्री म्हणून त्यांनी अनेक महत्त्वपूर्ण सुधारणा केल्या.

आठ तासांचा कामाचा दिवस

कामगार हक्क

महिला कामगारांचे संरक्षण

सामाजिक सुरक्षा

प्रकरण ? : आधुनिक अर्थशास्त्राची संकल्पना

आधुनिक अर्थशास्त्र हे जागतिक अर्थव्यवस्था, बाजारव्यवस्था, तंत्रज्ञान आणि नवोपक्रम यांवर आधारित आहे.

प्रमुख वैशिष्ट्ये

जागतिकीकरण

उदारीकरण

खासगीकरण

डिजिटल अर्थव्यवस्था

शाश्वत विकास

वित्तीय समावेशन

डॉ. आंबेडकरांचे अर्थशास्त्र आणि आधुनिक अर्थशास्त्र तुलनात्मक अभ्यास

घटक	डॉ. आंबेडकरांचे अर्थशास्त्र	आधुनिक अर्थशास्त्र
उद्देश	सामाजिक न्याय व समता	आर्थिक वाढ व स्पर्धात्मकता
विकासाचा केंद्रबिंदू	वंचित घटकांचे सक्षमीकरण	बाजाराधारित विकास
शेती	सामूहिक व वैज्ञानिक शेती	आधुनिक तंत्रज्ञानाधारित शेती
उद्योग	रोजगारकेंद्रित औद्योगिकीकरण	जागतिक उद्योग व गुंतवणूक
कामगार	कामगार हक्कांचे संरक्षण	उत्पादकता व कौशल्य विकास

www.diirjournal.com
diirjournal@gmail.com

वित्त सार्वजनिक नियंत्रण वित्तीय बाजारांचे उदारीकरण

राज्याची भूमिका सक्रिय हस्तक्षेप मर्यादित हस्तक्षेप (अनेक मॉडेलमध्ये)

सामाजिक कल्याण अत्यंत महत्त्वाचे विकासासोबत कल्याण

-: साम्यस्थळे

१. आर्थिक विकासावर भर

दोन्ही विचारप्रवाह आर्थिक प्रगतीला महत्त्व देतात.

२. उत्पादनवाढ

उत्पादन आणि रोजगार वाढविणे हे समान उद्दिष्ट आहे.

३. तंत्रज्ञानाचा वापर

उत्पादनक्षमता वाढविण्यासाठी तंत्रज्ञान आवश्यक मानले जाते.

४. मानवी संसाधन विकास

शिक्षण आणि कौशल्य विकासाला दोन्ही ठिकाणी महत्त्व आहे.

भिन्नता

सामाजिक न्याय विरुद्ध बाजारकेंद्री विकास

आंबेडकरांचे अर्थशास्त्र सामाजिक न्यायावर आधारित आहे, तर आधुनिक अर्थशास्त्र अनेकदा बाजारकेंद्री विकासावर भर देते.

राज्य हस्तक्षेप

आंबेडकरांनी राज्याच्या सक्रिय भूमिकेचे समर्थन केले. आधुनिक अर्थशास्त्रातील काही प्रवाह मुक्त बाजारव्यवस्थेला प्राधान्य देतात.

आर्थिक समता

आंबेडकरांच्या मते विकासाचा लाभ सर्वांना मिळणे आवश्यक आहे. आधुनिक अर्थशास्त्रात विकासाच्या दराला अधिक महत्त्व दिले जाते.

प्रकरण ? : आधुनिक भारतातील आंबेडकरांच्या आर्थिक विचारांची उपयुक्तता

आज भारतासमोर बेरोजगारी, आर्थिक विषमता, ग्रामीण गरिबी आणि सामाजिक असमानता यांसारखी आव्हाने आहेत.

या पार्श्वभूमीवर आंबेडकरांचे विचार महत्त्वपूर्ण ठरतात.

१. समावेशक विकास

विकास प्रक्रियेत सर्व घटकांचा सहभाग.

२. सामाजिक सुरक्षा

गरीब आणि दुर्बल घटकांचे संरक्षण.

३. रोजगारनिर्मिती

औद्योगिकीकरण आणि कौशल्य विकास.

४. कृषी सुधारणा

वैज्ञानिक शेती आणि ग्रामीण विकास.

५. आर्थिक लोकशाही

संपत्ती आणि संधींचे न्याय्य वितरण.

:संशोधनात्मक विश्लेषण

डॉ. आंबेडकरांचे अर्थशास्त्र हे मानवी कल्याणकेंद्री अर्थशास्त्र आहे. त्यामध्ये विकासासोबत सामाजिक न्यायालाही समान महत्त्व दिले आहे.

आधुनिक अर्थशास्त्राने आर्थिक वाढ, तंत्रज्ञान आणि जागतिकीकरणाला चालना दिली असली तरी सामाजिक विषमता आणि उत्पन्नातील तफावत यांसारख्या समस्या अद्याप कायम आहेत.

यामुळे आधुनिक आर्थिक धोरणांना आंबेडकरांच्या सामाजिक न्यायाच्या विचारांची जोड मिळणे आवश्यक आहे.

वैज्ञानिक शेती आणि ग्रामीण विकास.

२. आर्थिक लोकशाही

संपत्ती आणि संधींचे न्याय्य वितरण.

प्रकरण ? : संशोधनात्मक विश्लेषण

डॉ. आंबेडकरांचे अर्थशास्त्र हे मानवी कल्याणकेंद्री अर्थशास्त्र आहे. त्यामध्ये विकासासोबत सामाजिक न्यायालाही समान महत्त्व दिले आहे.

आधुनिक अर्थशास्त्राने आर्थिक वाढ, तंत्रज्ञान आणि जागतिकीकरणाला चालना दिली असली तरी सामाजिक विषमता आणि उत्पन्नातील तफावत यांसारख्या समस्या अद्याप कायम आहेत.

यामुळे आधुनिक आर्थिक धोरणांना आंबेडकरांच्या सामाजिक न्यायाच्या विचारांची जोड मिळणे आवश्यक आहे.

संदर्भसूची

B. R. Ambedkar – The Problem of the Rupee.

B. R. Ambedkar – The Evolution of Provincial Finance in British India.

B. R. Ambedkar – Small Holdings in India and Their Remedies.

भारतीय आर्थिक विचार विविध लेखक.

आधुनिक अर्थशास्त्राची तत्त्वे.

भारतीय अर्थव्यवस्था समकालीन अभ्यास.

सामाजिक न्याय आणि आर्थिक विकास.

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर : आर्थिक विचार.

भारतीय अर्थव्यवस्था आणि सार्वजनिक धोरण.

आर्थिक लोकशाही आणि समावेशक विकास.

www.diirjournal.com
diirjournal@gmail.com
Dikshaurjit International Interdisciplinary Research Journal, Maharashtra Latur